

EGY ÁLOM FREUDRÓL ÉS UMBERTO ECÓRÓL

Naplótöredékek

Székely Lajos

Ma november 26-át írunk. 1995. október 20-án lettem kilencvenéves.¹ Reggel felé, röviddel ébredés előtt támadt a gondolat: mit mondott volna Freud, ha olvasta volna Umberto Eco könyvét, *A rózsza nevét*?² Az álom nem adott választ. Felébredtem.

Eco könyvében a főszereplő baskerville-i Vilmos, azaz William Ockham (latinosan Occam, 1290–1349), a híres középkori angol filozófus, a skolasztikus filozófia kiemelkedő képviselője, aki „Ockham borotvájáról”³ ismert.

William Ockhamet felszólította a Duna melletti Melk bencés kolostora, hogy vizsgálja meg azokat a figyelemre méltó eseményeket, melyek folytán minden nap vagy éjjel holtan találunk egy szerzetest, a kolostor lakóját.⁴ A közelebbi körülmények azt sejtették, hogy gyilkosságról van szó. Az említett események az Úr 1327. esztendejében történtek.

Számos más személy közül, akik ez idő alatt jelen voltak a bencés kolostorban,

¹ Székely Lajos (1904–1995) Budapesten született, életének nagy részét Svédországban töltötte. „Életem témái” című önéletrajzi írása, valamint „A hagyomány és a gyermekkori fantázia szerepe a modern antiszemitizmus kialakulásában” című tanulmánya a *Thalassa* 1994/2. számában olvasható. Jelen – eredetileg németül íródott – naplójegyzete, amelyet felesége bocsátott rendelkezésünkre, hagyatékából került elő. Úgy gondoljuk, hogy Székely Lajos utolsó, töredékes gondolatai sem érdekelnek a magyar olvasó számára. A jegyzetek a szerkesztőtől származnak. A szöveg gondozásában Takács Mónika vett részt.

² Európa Könyvkiadó, Bp. 1988. Barna Imre fordítása.

³ Ockham filozófiájának egyik alapelve: „Ne vegyél többet (több feltételezést, érvet, lényegiséget), mint amennyi (a magyarázathoz) feltétlenül szükséges”.

⁴ A kolostor viszont nem azonos a melki apátsággal, hiszen Eco a könyv *Természetesen egy kézirat* című bevezetőjében azt írja: „Adso makacs következetességgel hallgat az apátság helyét illetően, amiért is csak feltételezni lehet, hogy a helyszín valahol Pomposa és Conques között, nagy valószínűséggel Piemonte, Liguria és Franciaország között, az Appennineken (mondjuk, Lericci és Turbia között) keresendő.” (11. old.)

csak néhány említendő. *Melki Adso* – baskerville-i Vilmos tanítványa és krónikaíró, *Fossanovai Abbo* – szerzetes és korábbi hullaszállító, *Varaginei Remigius* – szakács, *Szent Emmerani Severinus* – gyógy- és mérgezőnövény-kutató, *Grottaferratai Alinardus* – egy agg szerzetes, *Burgosi Jorge* – egy vak jós, *Uppsalai Benno* – retorikatanuló, *Casalei Hubertinus* – misztikus, *Bertrando del Poggetto* – bíboros, *Bernard Gui* – tévtanok és boszorkányok üldözője, *Salvatore* – szegény fickó és nyelvzseni, *Dolcino testvér*, ez idő tájt már halott, ám az eretnekek még mindig nagyon „eleven” vezetője. Ezenkívül pápai követek, francia újszok és sokan mások.

Megválaszolatlan álmkérdésem szellemek egész raját ébresztette fel, szeretnék köztük valami módon rendet csinálni. Hogyan függ össze az *Álomfejtés*, amelyet Freud maga legfontosabb művének tartott, az Ödipusz-komplexus felfedezésével, amelyet a pszichoanalitikus eszmerendszer központi tengelyének tekintett, s amely körül szerinte minden forog?

Hogyan merülnek fel ezen összefüggésben Freud álmfejtései Eco könyveiben, *A rózsza nevében* és *A Foucault-ingában*?⁵

A Foucault-inga tíz fejezetet tartalmaz, s ezek mindegyikének héber címe van: 1. Keter, 2. Hokmá, 3. Bíná, 4. Heszed, 5. Gevurá, 6. Tiferet, 7. Necáh, 8. Hod, 9. Jeszod, 10. Málkhút. A következőkben ezekkel egyenként foglalkozunk. Kérdezhetjük azonban, miért és mi végre?

Mikael Enkellnek (Miki barátom) több mondandója van erről. *A kérdező lelke* című könyvében⁶ írja, hogy a mélyben fáradhatatlanul ható lelki tudattalan axiómája segít láthatóvá tenni zsidó hagyományunk magját és annak modern szellemi dimenzióit... Nem azért, hogy megszüntessük az Istentől vagy Istenhez való távolságot. (Magyarázatul: Miki ősei között vannak zsidó elődök.) A zsidósággal való találkozás és a zsidó hagyományhoz kapcsolódó alkotások a századforduló körül jelentős kulturális és művészi teljesítmények csúcspontját képviselik. Valami egyszerűen Európa modern történetében, ami csak az antik Görögország és a reneszánsz magas kultúrájával hasonlítható össze. Einstein és Wittgenstein, Mahler, Schönberg és Chagall, Kafka és Proust, Freud és Eisenstein – az európai kultúra jövőbeni életerejé rejtőzött mindegyikükben. Többé vagy kevésbé mindnyájan a zsidó hagyományból indultak ki, és a Hitler és Sztálin által elkövetett nép- és kultúragyilkosság peremén hozták létre életművüket.

A következőkben bevezetjük a perspektívaváltás fogalmát. A perspektíva egy tárgy leképződése sík felületen. Eco és Miki gondolatmenete olyasmit reprezentál, mint egy panorámaperspektíva a zsidó humuszban gyökerezve, mint egy fa gyökérzete. Freud élete és műve mikroszkopikus perspektívát képvisel, a zsidó hagyomány myceliumába ágyazva. Általában ismert, hogy Freud egész élete folyamán nagyon öntudatos zsidó volt és maradt, bár a hittől igen korán megvált. E mikro-

⁵ Európa Könyvkiadó, Bp. 1992. Barna Imre fordítása.

⁶ Mikael Enkell: *Den frågandes själ*. Helsingfors, Söderström & Co., 1993.

szkopikus perspektívában kívánjuk vizsgálni az Ödipusz-komplexus felfedezését, Freud fáradhatatlan törekvését az önismeretre, nagyon tekervényes utakon járó kutatói késztetését, az álomfejtést és a metapszichológiát.

Freud és az Ödipusz-komplexus

Általánosan elismert, hogy az Ödipusz-komplexus egyike azon fő tengelyeknek, melyek körül a pszichoanalízis eszmerendszere forog. Az Ödipusz-komplexus aktuális felfedezése az önanalízis folyamán ment végbe.

1897 októberében írta Freud Fliessnek, hogy könnyen felismerhetjük az anya iránti szeretetet és az apával szembeni féltékenységet. A felfedezést valójában előkészítette a csábítási elméletek elemzése a páciensek körében. Azt írta Fliessnek, hogy mindnyájan érezhetjük magunkban Ödipusz király hatalmas erejét. A homéroszi mondák világában az istenek emberré változnak, és az embereket Apolló papnője Delphoiban önismeretre szólítja fel. Innen a felszólítás: „ismerd meg önmagad”. Az Ödipusz-komplexusnak azonban még sok más összetevője van, így az ambivalencia, a szeretet és a gyűlölet, amely egyidejűleg irányul ugyanarra a személyre, csoportra vagy eszmére.

Az Ödipusz-komplexusnak minden embernél sajátos érési története és különböző mélységű lecsapódása van. A péniszirigység a nőknél közelebb van a tudatelőttéhez, mint a férfi irigysége amiatt, hogy az asszonyok gyereket tudnak szülni, miként erre Stárcke⁷ professzor is rámutatott. További összetevő a biszexualitás, amit a görög tragédiában Teirésziásznak, a vak jósnak alakja képvisel.

Teirésziász testesíti meg a görög tragédiában Freud szilárd törekvését az igazság feltárására, bármilyen fájdalmas és rettentően borzalmas legyen is az.

Végül Teirésziász az, aki Ödipusz sűrgetésére kimondja az igazságot: az, aki keresztúton apját agyonütötte, nem volt más, mint maga Ödipusz. Teirésziász az, aki megmutatja azt is, hogy az, aki saját anyjával lépett házasságra, szintén maga Ödipusz volt. Ebből a vérfertőző házasságból származott a testvérpár, Oresztész és Élektra.

A szerencsétlen Iokaszté sokkal hamarabb felfogta, hogy kivel osztotta meg a hitvesi ágyat. Míg lehetett, próbálta megakadályozni, hogy Ödipusz megtudja ezt. Nem sikerült. Ekkor Iokaszté visszavonult, és öngyilkos lett. Ekképp teljesült az istenek megváltoztathatatlan akarata.

Freud elmélete szerint az Ödipusz-komplexus-élmény csúcspontja a harmadik és az ötödik életév között, azaz a fallikus szakaszban van, a vége pedig jelzi a latenciaperiódusba való belépést. A pubertás alatt a komplexus újraéled, és a tárgyválasztás különböző formáin keresztül, változó eredménnyel megy végbe lelküzdése. Végül, az Ödipusz-komplexus tartalmazza az incesztustilalmat.

⁷ August Stárcke (1880–1954), holland pszichoanalitikus.

Mi végre az incesztustilalom? Készíteti-e valami az embert az incesztus elkövetésére? Freud a *Totem és tabu*ban utal arra, hogy az incesztustilalommal sok más korlátozás lép a lelki életbe. Az apagyilkosság miatti megbánás vezet a lelkiismeret keletkezéséhez, azaz a lelki személyiség ösztön-énre, énre és felettes-énre való tagolódásához, végül pedig a gondolatok és vágyak mindenhatóságában való hit elvesztéséhez.

Itt egyelőre megszakítjuk fejtegetésünket, és visszatérünk ahhoz, amivel bevezettük e gondolatmenetet: mit mondott volna Freud, ha olvasta volna Umberto Eco könyveit, *A rózsza nevét* és *A Foucault-ingát*? Azt mondaná talán, hogy Eco könyveiben a gondolat mindenhatósága visszanyerte korábbi uralmát? William Ockham azt a benyomást kelti, hogy megfigyelőképességének és gondolati élességének nincs határa. Nyilvánvalóan infantilis vonások visszatérése ez egy felnőtt embernél, aki adekvátan strukturált énnel, ösztön-énnel és felettes-énnel rendelkezik.

Azt mondaná talán Freud, hogy Eco könyveinek sok olvasata lehetséges? A halálesetek okainak keresése nemcsak egyetlen úton lehetséges, hanem sok, összekuszálódott szál vezet a megoldáshoz. Utalna talán Freud arra, hogy Eco könyveiben, mindezek mellett, a különböző rendek közötti konfliktusokkal terhelt, egyháztörténetileg feszült helyzetről, vagy a pápa és a császár közti mély konfliktusról van szó? Freud bizonyára értékelné, hogy Eco regénye oly mélyen gyökerezik a középkori gondolkodásban, és hogy a görög tragédia az ezeréves zsidó hagyományhoz hasonlóan megemlékezik a civilizált hatalmakról.

Freudnak talán nem tetszene, hogy Eco könyvének központi alakja, Vilmos olyan fájdalommentesen el tudja érni, amit akar. Freud maga fájdalom és kudarcok révén jutott oda, hogy valamit megértsen és belásson. Brücke professzor laboratóriumának meleg légkörében akart időzni és kutatásait folytatni. Brücke nyersen elutasította őt, és világosan megmondta neki, hogy mint zsidó sohasem lehet az utóda. Ideje, hogy orvosi tevékenységgel keresse meg a kenyerét. A hitetlen zsidó hosszú és tekervényes kerülő utakon tért vissza régi álmához, hogy mégis kutató legyen.

Freud és a felvilágosodás

A felvilágosodásnak már a 11. és 12. században volt előtörténete. Az arabok megmentették a nyugati világ számára Arisztotelész és Platón írásait. Ebben az időben élt Averroës, azaz Muhammad Ibn Rosd (1126–1198), aki az iszlám filozófia előtérben álló alakjainak egyike volt. Az iszlám gondolkodás további jelentős képviselője volt még Avicenna, vagy más néven Abul-Hasan Ibn Sziná (980–1037). Abu Nasr Muhammad Ibn Tarshän al-Färäbival (875–950) érte el érettségét az iszlám filozófia. Megemlítendő egy, az iszlámhoz konvertált zsidó filozófus, Abü al-Barakät Ibn Malka neve is.

Ez idő tájt kezdődik a kabbala fejlődése is. A kabbala forrásai a kereszténység keletkezésének idején a palesztinai és egyiptomi zsidók közti ezoterikus és misztikus áramlatok voltak. Ezek az áramlatok csatlakoznak a hellenisztikus vallások történetéhez az antik kor végén.

Egy bizonyos Simonini százados Franciaországban, 1806 elején kap egy levelet, mely nyomatékosan rámutat arra, hogy a zsidók mindenütt jelen vannak. Ezen utalás szerint a manicheizmus alapítói és a szabadkőművesek nagymestere hasszaszinok és zsidók voltak. (A hasszaszinok olyan mohamedán titkos szövetség tagjai voltak, akik gyilkossági tervekkel is próbálták keresztülvinni céljait.) E beszéd szerint a szabadkőműves mozgalmat zsidók alapították, azután minden létező titkos mozgalomba beszivárogtak. A levél valójában Fouché rendőrminisztertől származott, aki aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy III. Napóleonnak kapcsolata volna a francia zsidókkal.

A jezsuiták csak a század közepe táján kezdtek aggódni. Az olasz risorgimento antiklerikálisai miatt csakúgy, mint olyan személyek miatt, mint például Garibaldi, akik kapcsolatokat ápoltak a szabadkőművesekkel. Sokat ígérőnek tűnt az ötlet, hogy a carbonarik titkos szövetségét egy zsidó szabadkőműves összeesküvés alárendelt segítőként állítsák be. A történelem ismétli önmagát. A történetírók egymást ismétlik.

A 19. sz. végének és a 20. század elejének ezt az időszakát a történetírás egyfajta felvilágosodás időszakaként jellemzi. Freud ez alatt az idő alatt nőtt fel és vált éretté. De nemcsak felnőtté, hanem egy új terület aktív meghódítójává vált. Új területeket tett művelhetővé: az ember benső életének területeit.

Hogy viszonyul ehhez Eco világa? Eco nem zsidó, de kitűnő ismeretei vannak a kabbaláról. Vilmos gondolkodásának élességében nem kételkedhetünk. De a felvilágosodásnak nyilvánvalóan nem volt részese. William Ockham a középkorban élt, a reformáció előtt. Ízig-vérig racionális, de nem felvilágosító abban az értelemben, ahogyan a történetírás ezt a korszakot leírja. Ockham, Roger Bacon tanítványa folyvást kereste az igazságot. Tisztában volt vele, hogy azok a ferences barátok, akikkel egy szigeten találkozott, más fából vannak faragva, mint a nincstelen, sajnálatra méltó ferencesek, akikkel az ember annak idején Itáliában találkozhatott. Az igazság sem volt mindig olyan, ahogy az első pillantásra látszik. Ezzel Vilmos a görögök milétoszi iskolájához nyúl vissza. E tekintetben is analógia áll fenn azzal, ahogyan Freud különbséget tesz egy álom, egy tévcselekvés stb. manifeszt tartalma és látens tartalma között, amit csak nagyon bonyolult, sok kerülő úton haladó értelmezési eljárással lehet felderíteni.

Valószínűleg nem véletlen, hogy Ockham keresztneve (William) ugyanaz, mint baskerville-i Vilmosé, aki 1327 végén egy másik szerzetessel meglátogatta a kolostort, ahol a fent leírt események játszódtak. Baskerville-i Vilmos, korábbi inkvizítor felébredt a vallási hajtóvadászathból és kijózanodott. Közölte ifjú adeptusával, hogy ha az ember egy bűnöst talál, még nem találta meg az igazságot. Mindkette-

jüknél, Ockhamnén és Baskerville-nél az igazság kereséséről van szó, mely nem mindig olyan, ahogyan az első pillanatban megjelenik. Az igazság azonban sokértelmű, kényes fogalom. Hogy valami igaz legyen, egybe kell hangzania valami mással.

Eco mindkét regényéhez személyes élmények kapcsolnak. Félix bácsi, anyám fivére a család büszkesége volt, nagyon csodálták tehetsége miatt. Bár nagyon fiatalon, harminchat éves korában meghalt, igen magas tisztséget töltött be az ország jogi hierarchiájában. Magántanár volt a budapesti egyetemen, és tudományos tanácsadó a királyi kúriának nevezett legfelsőbb bíróságon. A fakultás javasolta kinevezését rendes tanárrá. A kinevezés Apponyi gróf, az akkor illetékes miniszter fiókjába került, s ott is maradt. A miniszter szabotálta a kinevezését, mert Félix bácsi zsidó származású volt. Megkeresztelkedett ugyan, de ez mit sem segített. Úgy tűnt, a katolikus egyház szentelt vize elég hatékony volt az ígért örök üdvösséget biztosítani, de nem volt elég erős ahhoz, hogy egy antiszemita miniszternél elérje a professzori kinevezést.

Eletem öt tengely körül forgott: odaadás családom: Edit, Mirjam és Vera iránt; a tudat, hogy én (a hitetlen zsidó) zsidó vagyok; fennhéjázó büszkeség tehetségemre és jó családból való származásomra, s végül, hogy mindig kutatási terveket forgatok a fejemben. Itt kapcsolódtam Eco regényeihez, *A rózsza nevéhez* és *A Foucault-ingához*.

Mint már említettem, *A Foucault-ingában* minden fejezetnek héber címe van; Keter, Hokhmá, Bíná, Heszed, Gevurá, Tiferet, Necáh, Hod, Jeszod, Mákhút.

A kísérlet

Az első kísérlet egy ingával, mint Eco könyvében szerepel, 1855-ben, egy párizsi pincében történt. A második próbálkozást egy obszervatóriumban csinálták, a harmadikat a Pantheon kupolája alatt. A kötélen hossza, melyen az inga függött, 67 méter volt, a végén egy 28 kg súlyú golyóval. Az inga az örökkévalóságig lenghetett volna, minthogy a mozgási pálya középpontjába elektromágneses berendezés volt beépítve, ami elhárította az anyag ellenállását. Minden tetszőleges tárgy, ami súlytalan kötélen végére van függesztve, és a légellenállás nem befolyásolja, az örökkévalóságig lenghet súrlódásmentesen. Június 23-án délután 4 órakor az inga pályája egyik végén lassult, visszatért a középponthoz, s a másik végén levő fordulási pontig gyorsult.

A tekintély

„A tekintélynek viaszból van az orra, ami tetszés szerint formálható” – mondta Alain de Lille a 12. században. De már előtte Chartres-i Bernard megállapította: „törpék vagyunk óriások vállán... az óriások az egykori vitathatatlan tekintélyek ,

akik sokkal messzebbre és tisztábban láttak, mint mi; de mi – bármily kicsik vagyunk is – még messzebbre látunk, mert rájuk támaszkodunk”.

Umberto Eco szerint az idő egy elbeszélő műben háromféleképp fordul elő: „Mint a történet ideje, mint az elbeszélés ideje és mint az olvasás ideje”.⁸

Míg regényt olvasunk, megszabadulunk a szorongástól, ami ránk támad, ha valami igazat akarunk mondani a valóságos világról.

Ez az elbeszélő irodalom terápiás funkciója, s ez az oka annak, hogy történeteket mesélünk egymásnak az emberiség kezdete óta. A mítoszok funkciója is az, hogy formát adjon a tapasztalatok tudásának.

Rendszerint azt gondoljuk, hogy a való világot tapasztalatból ismerjük. Tapasztalat dolga tudni, hogy ma december 19-e van, és a rajtam lévő bőrmellény barna. De az, hogy ma december 19-e van, csak a Gergely-naptár keretei között igaz, és hogy a mellényem barna-e, attól függ, hogyan osztja be kultúránk a színspektrumot. Mégis a való világban épp oly fontos a bizalom elve, mint az igazságé. Hogy egy példát idézzünk: mi nézők látjuk a képernyőn, hogy az amerikaiak a Holdra szálltak, az oroszok mégsem léptek ez ellen semmit, bár megvolt az eszközük rá, hogy a hírt felülvizsgálják.

Még egyszer a kérdés: mit mondana Freud, ha olvasta volna Eco könyveit? Freud 1939. szeptember 23-án kora reggel halt meg. Eco könyve, *A rózsza neve* 1988-ban jelent meg. Freud a könyvet sem olaszul, sem más nyelven nem olvashatta.

Az első kísérlet az ingával 1855-ben történt. Az ingát mégis látta, ahogyan az az anyagi valóságban létezik. Freud pár évtizeddel később Párizsba került, és Pierre Janet-vel dolgozott együtt. Amilyen tudásra szomjas volt Freud, e világváros minden elgondolható helyét felkereste. Charcot-val először 1885. október 20-án találkozott annak lakásán, a Boulevard Saint Germainen. Látogatta Charcot előadásait, és beleegyezését kérte, hogy németre fordíthassa őket.

Freud elmesélte Fliessnek álmait, egyszersmind önanalízisét ezekről. Francis Bacon (1626) írta az *Új Atlantisz*-ban: „Különféle s furcsa óraműveink vannak, és mások, amelyek váltakozó mozgásokat gerjesztenek... És Érzékeket Kápráztató Házaink is vannak, ahol sikerrel végzünk mindennemű Manipulációkat, Hamis Jelenéseket, Csalásokat és Illúziókat... Ezek hát, fiam, a Salamon Házának kincsei.”⁹

1. KETER

Keter a koronára vonatkozik, amivel egy felkent királyt koronáznak.

⁸ Eco Manzoni *A jegyesek* című regénye kapcsán jegyzi meg: „...a szépprózai műben az idő három formában jelenik meg: nevezetesen, mint a történet ideje, mint előadási idő és mint olvasási idő.” Umberto Eco: *Hat séta a fikció erdejében.* (Ford.: Schéry András, Gy. Horváth László) Európa Könyvkiadó, Bp., 1995. 77.

⁹ [Francis Bacon, *New Atlantisz*, ed. Rawley, London, 1927, 41–42] Az idézet egy mottó a *Foucault-ingából* (17. old.)

2. HOKHMÁ

Hokhmá a héberből ered, bölcsességet és intelligenciát jelent.

A jiddis Hokhem szó intelligens embert jelent.

Az elbeszélő úgy véli, helyes volt a tavaszi napéjegyenlőség előtti estén jönni.

A Tórában JAHVE áll, (keresztény vélemény szerint) isten neve.

Aki kulcs nélkül akar a filozófusok rózsakertjébe bejutni, ahhoz az emberhez hasonlít, aki láb nélkül akar járni. Egyszerűen kifejezve ez bölcsesség.

3. BINÁ

Eco könyvében van egy fejezetcím: BINÁ. A zsidó enciklopédiákban ez a szó emelt helyet jelent a zsinagóga közepén. Ezen az emelt helyen van egy pult is, melyre az olvasandó Tóratekerceket helyezik. Ezen emelvény folytatásában vannak a lépcsők, melyek Áron Hakodeshéhez vezetnek – egy szent szekrény, melyben a Tóratekerceket őrzik. Az ember a szekrény előtt áll, hogy kivegye a tekerceket, amiket aztán a pulthoz visznek. A napi istentiszteletnél csakúgy, mint más alkalomkor, a kántor egyedül vagy a rabbival és az istentiszteleten résztvevő más személyekkel a pultnál áll, és olvasnak a Tórából.

4. HESZED

Bájt, eleganciát jelent, megnyerő személyt, segítőkészséget, kegyelmet.

5. GEVURÁ

Bátorságot, erőt, hősiességet jelent.

6. TIFERET

Szépséget, elragadó lényt jelent.

7. NECÁH

Örökkévalóságot jelent.

8. HOD

Fenségesen szép és királyi; közelséget és tiszteletet hív elő.

9. JESZOD

Az alapot jelenti, melyen az ember, házai stb. állnak.

10. MALKHÚT

A fenséget és királyit jelenti.

1995-t írunk. A kétezredik közeledik. Millenáris kultuszok keletkeznek. „Ilyen kultuszok szellemi, társadalmi és gazdasági válságok idején merülnek fel. Attrakcióként szolgálnak egyrészt a valóban szegények, másrészt a gazdagok számára, akik rossz lelkiismerettel és önbüntetés utáni erős vággyal a közeli világvégét és az Antikrisztus eljövételét hirdetik” – így Umberto Eco. A chiliasztikus kultuszok

vezetői – görög források szerint – a fokozatos istenülés különböző szakaszain mennek át. A csoport az önsanyargatásból a másképpen gondolkodók iránti erőszakba, s aztán a mártírumban vágyva, az önmaga iránti erőszakba megy át.

Értelemmel nem magyarázható meg minden, hanem a hittel minden érthetővé lesz. Freud által szívesen idézett költő és szerző Horatius. A római költők közül nekem is Horatius a kedvencem. Horatius írja a *Szatírák* egy helyén: „Memini bene, sed meliore tempore dicam; hodie tricesime sabbata; vintu curtis Judaeisis oppoder? „(Gondold meg jól, alkalmas időben. Ma van a tizenharmadik szombat. Ki akartad gúnyolni a körülmetélt zsidókat?)

A Malkhút-fejezetben írja Eco, hogy az utolsó pillanatban, melyben a különböző rétegek átfedik egymást, ahogy az életet is tapasztalatok héja veszi körül, az ember mindent felfog és megismer: a titkot, a hatalmat, a becsületet. Az ember tudja, miért született, miért hal meg, és hogyan történt minden, amikor nincs több megérteni való.

Malkhút az Malkhút és ezzel vége.

Varga Éva fordítása